

ΜΥΚΗΝΑΙ

ΕΓΡΑΨΕ

ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

ΑΔΛΘ'

1 ΕΚΔΟΣΗ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΗΣ ΛΕΞΧΗΣ 1

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΛΛΟΓΛΕΙΟΥ
ΠΑΡΥΜΑΤΟΣ
ΧΝΩΝ Α.Π.Θ.
ΣΥΛΛΟΓΗ
ΣΠΗΤΕΡΗΣ

Σ

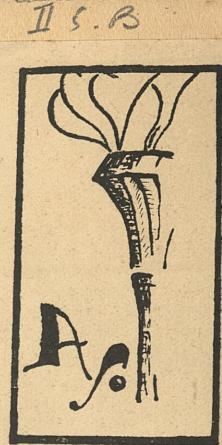
DF
221
.M9
M43
1939
c.1

Βιβλιοθήκη
ΤΕΛΛΟΓΛΕΙΟΥ
ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ
ΤΕΧΝΩΝ
Α.Π.Θ.
Κωδ.....

DF
221
M9
M43
1939
c1

Περιοδεύοντας
τὴν Ἑλλάδα....

H.A. 36

Μυκῆναι

Ἔγραψε
Φάνης Μιχαλόπουλος

Βιβλιοθήκη
ΤΕΛΛΟΓΛΕΙΟΥ
ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ
ΤΕΧΝΩΝ
Α.Π.Θ.
Κωδ. 1889

ΑΘΗΝΑΙ
Ἔκδοση «Περιηγητικῆς Λέσχης»
1939

0640004160

« . . . Οἱ δ' ἰκάνομεν
φάσκειν Μυκήνας τὰς πολυχρύσους ὀρεᾶς,
πολύφθορόν τε δῶμα Πελοπιδῶν τόδε,
ὄθεν σε πατρός ἐγὼ ἐκ φόνων ποτὲ
πρὸς σῆς ὀμάλμου καὶ κασιγνήτης λαβὼν
ἤνεγκα καξέσωσα, καξέθρενράμην
τοσόνδε ἐς ἥβης, πατρὶ τιμωρὸν φόνου».

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ ΗΛΕΚΤΡΑ

ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ ΣΤΙΣ ΜΥΚΗΝΕΣ

ταν περάσει κανείς τὰ στενά τῶν Δερβενακίων κι' ἀρχίζει νὰ κατηφορίζει πρὸς τὸν Ἀργολικὸ κάμπο, ἕνα θέαμα ἀπὸ τὰ ἐκπληκτικώτερα ἀπλώνεται μπρὸς σὰ μάτια του: Πρὸς τὴ δύση οἱ κορφὲς τοῦ Πάρνωνα καὶ τοῦ Ταῦγετου ξεπροβάλλουν ἀπότομα, χιονισμένες, ἀγγίζοντας σχεδὸν τοὺς οὐρανοὺς, ἐνῶ πρὸς τὴ μεσημβρία ἀπλώνεται μιὰ ἀτέλειωτη ἀσημωμένη πλάκα: Ὁ Ἀργολικὸς κόλπος μέσα σ' ἀνοιξιάτικους ὑδρατμούς. Ἐδῶ κι' ἐκεῖ ὑψώνονται ἀπομονωμένοι βράχοι, τυλιγμένοι κι' αὐτοὶ μέσα στὴν ἄχνη τοῦ Ἀπριλίου, τὸ κάστρο τοῦ Ἀργους καὶ τὸ Παλαμῆδι. Ἡ σκηνοθεσία εἶναι ἀπὸ τῆς ποικιλώτερες ποὺ μποροῦν νὰ δοῦν τὰ μάτια: Ὁ κάμπος κάτω καταπράσινος περικλεισμένος ἀπὸ δυὸ σειρὲς βουνῶν, πὺθ πέρα ἡ θάλασσα καὶ πάνω ἕνας οὐρανὸς καταγάλανος, ποὺ ρυτιδώνουν ποὺ καὶ ποὺ μερικὰ σύννεφα, σὰ δαντελωτὰ κρόσια. Ἡ ματιά μας ἀφήνεται μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀπέραντη σκηνοθεσία, ὅπου ἐξαίσια χρώματα τὴν συνεπαίρνουν, ἐνῶ ἡ ψυχὴ μας λυτρωμένη ἀπὸ τὴ μικρότητα καὶ τίς ἔγνοιες χαίρεται, ἀνοίγοντας τὰ φτερά της πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Πόσες τέτοιες στιγμὲς αἰσθανθήκαμε στὴ ζωὴ μας, ἐνῶ ἔπρεπε ἡ ἐπικοινωνία μας μὲ τὴ φύση νάβαι μιὰ καθημερινὴ λειτουργία, χαρίζοντας στὸν ἄνθρωπο ὑπέροχες λυτρωτικὲς ἀνατάσεις...

Φθάνουμε στὸ χωριὸ Φίχτια κι' ἐκεῖθε παίρνουμε τὸ δρόμο πρὸς τίς Μυκῆνες. Τὸ ἐξαίσιο θέαμα κάτω στὸν κάμπο χάνεται. Ἀλλὰ μόλις ἀρχίζουμε ν' ἀνεβαίνουμε τὸ δρόμο ποὺ φέρνει πρὸς τὴν ἀκρόπολι, σιγά-σιγά ἡ σκηνοθεσία πολὺ ἐπιδλητικώτερη, ξεπροβάλλει μπρὸς σὰ μάτια μας. Ἡ ἀπόσταση ἕως τίς Μυκῆνες εἶναι πέντε περίπου χιλιόμετρα. Ἀλλ' ὁ δρόμος εἶναι τόσο καλὸς κι' ἡ ἀτμόσφαιρα, ὅσο ἀνεβαίνουμε, γίνεται αἰθριώτερη. Μόλις νοιώθουμε πῶς περπατοῦμε. Οἱ αὔρες τοῦ Ἀργολικοῦ στέλνουν ἕως ἐκεῖ τὰ φιλιὰ τους καὶ μᾶς χαϊδεύουν τὰ πρόσωπα. Ἡ πορεία μας εἶναι μιὰ ξεκούραση καὶ τὸ σῶμα μας ἀλαφρημένο, κινεῖται ἀνάερα, σὰ

νᾶχει χάσει τὸ βάρος του... Περνάμε ἀπὸ τὸ χωριὸ Βραχάτι καὶ προχωροῦμε πρὸς τὶς παλαιᾶς Μυκῆνες, συνεχῶς ἀνηφορίζοντας καὶ κυκλοφέροντας τὸ λόφο, ὅπου ἄλλοτε τὸ νεκροταφεῖο τῆς πόλεως. Κοντὰ στὸ τέταρτο χιλιόμετρο κάμπουμε καὶ παίρνουμε τὸ μονοπάτι ποὺ φέρνει πρὸς τὸ μεγάλο τάφο τὸ λεγόμενο ΘΗΣΑΥΡΟ ΤΟΥ ΑΤΡΕΑ. Κανείς δὲν περιμένει πῶς σὲ λίγο πρόκειται νὰ δεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ μεγαλόπρεπα μνημεῖα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ποὺ χτίστηκε πρὶν ἀπὸ τρισήμισι χιλιάδες χρόνια. Στρίβουμε τὸ μονοπάτι κι' ἀμέσως ξεπροβάλλει ὁ δρόμος τοῦ τάφου μὲ τὴ μεγάλη πύλη στὸ βάθος. Ὑπάρχουν βέβαια ἄλλα μνημεῖα ποὺ μᾶς προξενοῦν τὸ θαυμασμό, ἀλλ' ὁ τάφος αὐτός, ἔτσι ἀπότομα ποὺ χτυπάει στὰ μάτια, μᾶς καταπλήσσει μὲ τὶς ἀναλογίες του καὶ τὸ ἐπιβλητικὸ μεγαλεῖο του. Μόλις μποῦμε μέσα, ἓνας θαυμασμὸς μᾶς κρατάει τὰ χεῖλη. Μοιάζει σὰ μεγάλη κυψέλη, χτισμένη ἀπὸ μεγάλες πέτρες, ἐκείνη μάλιστα τῆς εἰσόδου εἶναι τεράστια, ἐννέα μέτρων! Λέγεται πῶς οἱ τοῖχοι του ἄλλοτε ἦσαν ντυμένοι μὲ πολύτιμες πλάκες ἀπὸ ἀλάβαστρο. Σήμερα, μόνο τὰ τοιχώματα μένουν. Ἡ γενικὴ ἐντύπωση εἶναι καταπληκτικὴ. Τὸ σύνολο ἔχει μιὰ σοβαρότητα κι' ἓνα πρωτόγονο μεγαλεῖο, ποὺ σπάνια τὸ βρίσκει κανείς στὰ τελειότερα μνημεῖα τοῦ κόσμου.

Βγαίνουμε καὶ προχωροῦμε πρὸς τὴν ἀκρόπολι. Σὲ λίγο φθάνουμε στὴν **Πύλη τῶν Λεόντων**, στὴν εἴσοδο τοῦ παλαιοῦ κάστρου. Κι' ἐδῶ βλέπουμε τὶς ἴδιες σχεδὸν ἀναλογίες μὲ τὸ θησαυρὸ τοῦ Ἀτρέα, τὸ ἴδιο μεγαλεῖο, τὴν ἴδια σοβαρὴ μεγαλοπρέπεια. Ἐδῶθε ξεκίνησε γιὰ τὴν Τροία ὁ Ἀγαμέμνωνας. Ἐδῶ μπαινόδγαине ἡ Κλυταίμηστρα κι' ὁ Αἰγισθος. Ἐδῶθε βγήκε ὁ Ὀρέστης, ἀφοῦ ἐκδικήθηκε τὸν πατέρα του. Ἐδῶθε πέρασαν τόσοι καὶ τόσοι ἥρωες τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ἡ πόλις αὐτὴ εἶναι συνδεδεμένη μὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα καὶ τραγικώτερα γεγονότα τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ κόσμου. Σταματᾶμε φέροντας στὴ σκέψη μας τὶς μορφές ἐκείνες, ποὺ ἐμψύχωσαν τὸ θρῦλο τῶν «πολυχρύσων Μυκηνῶν». Ἡ φαντασία μας παίξει ἓνα ἀλλόκοτο παιχνίδι μὲ τοὺς ἱστικούς τοῦ παρελθόντος. Ὡρῶ μας ζωντανεύουν πρόσωπα, ποὺ ἀπαθανάτισε ὁ Ὅμηρος, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς κι' ὁ Εὐριπίδης. Ἡ φοβερὴ Ὀρέστεια ἐδῶ παίχθηκε κι' ἡ πόλις αὐτὴ εἶδε μερικὰ ἀπὸ τὰ φρικωδέστερα ἐγκλήματα τῆς ἀνθρωπότητος, καθὼς καὶ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς σφοδρότερους ἔρωτες... Ἡ σκέψη μας σὰν μαγνητισμένη εἶναι ἀδύνατο νὰ ξεκολλήσει ἀπὸ τοὺς δγκόλιθους αὐτοὺς, ποὺ σχηματίζουν τὴν εἴσοδο τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὴν πύλη. Τὰ λιοντάρια, ποὺ καρτεροῦν ὄρθια κι' ἄγρυπνα, πάνω ἀπὸ τὸ ὑπέρθυρο κι' ὑποδέχονται τὸν ἐπισκέπτη νομίζει κανείς πῶς τὸν ἀναγκάζουν νὰ σταματήσει καὶ συγκεντρωθεῖ πρὶν μπεῖ στὴν ἀκρόπολι. Ἀσκοῦν μιὰν ἀκατανόητη ὑποβολὴ στὴ φαντασία του. Ποιὸς δὲν ἐννοίωσε ἓνα τραγικὸ ρίγος ἢ ἓνα φρικιαστικὸ σκίρτημα μόλις ἀντίκρουσε τὸ ἐπιβλητικὸ αὐτὸ σύνολο;

Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΟΥ ΑΤΡΕΩΣ

(Από παλαιά χαλκογραφία)

Δρασκελίζουμε τὴν εἴσοδο κι' ἀνεβαίνουμε πρὸς τὰ ψηλότερα σημεῖα τῆς ἀκροπόλεως. Παντοῦ γκρεμίσματα κι' ἐρείπια, ποὺ σκανδαλίζουν τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ προκαλοῦν ἀτέλειωτες ἐριστικὲς μικροσυζητήσεις. Ἄλλ' ἐμᾶς τραβάει ἡ τοποθεσία τῆς ἀκροπόλεως κι' ἡ θεϊκὴ ἀποψη, ποὺ σιγὰ-σιγὰ κυριεύει τὰ μάτια μας. Λίγα τοπία τῆς χώρας μας μποροῦν νὰ παραβληθοῦν μὲ τὸ κάστρο τῶν Μυκηνῶν. Ἐκεῖ, μάλιστα, ποῦσαν χτισμένα τὰ παλάτια τῶν βασιληάδων, στὸ ψηλότερο σχεδὸν μέρος τῆς ἀκροπόλεως καὶ στὴ μεσηδρινὴ πλευρά, τὸ θέαμα εἶναι ὑπέροχο καὶ μαγευτικόν. Ὡραιότερη τοποθεσία δὲν μποροῦσαν νὰ ἐκλέξουν ἐκεῖνοι, ποὺ οἰκοδόμησαν «τὰ ἀνάκτορα τῶν Μυκηνῶν». Ἐκεῖθε βλέπει κανεὶς ὅλη τὴν πεδιάδα τῆς Ἀργολίδας καὶ τὰ γύρω κατὰλευκα βουνά: Τὸ Μαίναλο, τὸν Πάρνωννα, τὸν Ταῦγετο . . . Πιὸ πέρα τὴ θάλασσα, μιὰ θάλασσα ὀνειρεμένη, ποὺ ἀπέχει τρεῖς ὥρες ἀπὸ τὸ κάστρο, μὰ ποὺ φαίνεται τόσο κοντά . . . Σὰν ὀνειροπαρμένα πέφτουν τὰ μάτια μας πάνω στὶς κορφὰς τοῦ Ταῦγετου, ποὺ φαντάζει στὸ βάθος, ὅλος χιονισμένος. Δὲν εἶναι χιόνι αὐτὸ ποὺ βλέπουμε, τὴ στιγμὴ τούτῃ τοῦ δειλινοῦ, ποὺ ὁ ἥλιος γέρνει πρὸς τὴ δύση. Οἱ κορφὰς στίλβουν, ἀπὸ μιὰν ἀνταύγεια, σὰ φιλιτισένια κι' οἱ οὐρανοὶ φαίνονται σὰν νὰ χαμογελοῦν στὸ ἐξαίσιο αὐτὸ θέαμα. Στιγμὴ θεία, ποὺ τὰ μάτια μας ἀπορροφοῦν ὅλο τὸ φαινόμενο τῆς ζωῆς κι' ἡ ψυχὴ μας ξεχνάει τὴν ἀνθρώπινη μικρότητα. Θὰ ξαναζήσουμε κι' ἄλλη φορὰ αὐτὴ τὴ μεγάλη στιγμὴ τῆς λήθης, ποὺ μᾶς χάρισαν οἱ Μυκῆνες;

Ἀπὸ μακρυὰ ἀκούγονται οἱ ἀρμονικὲς μελωδίες μιᾶς νεροσυρμῆς, ποὺ κατρακυλάει κάτω στὴ ρέμματιὰ καὶ γιομίζει μ' ἀλλόκοτους ἤχους τὸ φαράγγι. φθάνοντας ἔως ἐδῶ ψηλά. Ἀκοῦμε σὰ σαστισμένοι αὐτὴ τὴ μουσική, ποὺ πλημμυρεῖ γύρω τὸ τοπίο. Μαζὺ μὲ τίς ἀνοιξιάτικες αὔρες, ποὺ μελωδοῦν κι' αὐτὲς κι' ἐξαυλῶνουν τὴ φύση, ἀποτελοῦν ἓνα σύνολο μιᾶς ἀσύγκριτης ἀρμονίας. Ἀνεβήκαμε ἐδῶ πάνω κινημένοι ἀπὸ μιὰν ἀρχαιολογικὴ περιέργεια. Κι' ὅμως μέσα σ' αὐτὸ τὸ περιβάλλον, μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀπαράμιλλη σκηνογραφίᾳ, μέσα σ' αὐτὴ τὴν μελωδίᾳ τῶν τόνων, τῶν χρωμάτων καὶ τῶν οὐρανῶν, ὁ ἄνθρωπος ξεχνιέται κι' ἀφήνεται στὴ χαρὰ τῆς στιγμῆς. Ἕνας ἄλλος ἄνθρωπος ξεπροβάλλει μέσα τοῦ ἀναγεννημένου, ἔτοιμος νὰ δεχθεῖ τὴ ζωὴ σὰν ἓνα θεῖκον δῶρο, λυτρωμένος ἀπὸ κάθε μικρὸ κι' ἐφήμερο. Μὰ πόσο βαστάει αὐτὴ ἡ μεταμόρφωση; Κι' ὅμως ἓνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς μας ἔπρεπε νάναί κι' ἡ καθημερινὴ ἐπικοινωνία μας μὲ τὴ Φύση κι' ἡ λιγόστιγμη αὐτὴ μεταμόρφωση νὰ γίνεται συχνότερα μέσας μας. Πόσες χαρὲς κι' ἀπολυτρώσεις, πόσες ἀνατάσεις δὲν χαρίζεις στὴ ψυχὴ, πόσες μελωδίες δὲν τραγουδᾷς πανῶρια ἐσὺ μητέρα, Ἑλληνικὴ Φύση, σῶσους ξέρουν νὰ ξεσκεπάζουν τὰ μυστικά σου; Ἀθέλητα τὴ στιγμὴ τούτῃ ἔρχονται στὰ χεῖλῃ μας οἱ στίχοι:

*Μπροστὰ στὰ μάτια μου, ὦ Ζωή, ποτὲ δὲν ἔχεις λάμψει
μὲ τόση ἀνείπωτη ὁμορφιά, μὲ τόση, τόση χάρι!*

Κατεβαίνοντας κανείς από τὸ κάστρο τῶν Μυκηνῶν καὶ ρίχνοντας τὰ μάτια του πάνω στὰ γύρω μεγαλόπρεπα μνημεῖα, στὴν Πύλη τῶν Λεόντων, στὸν τάφο τῆς Κλυταιμῆστρας ἢ στὸ θησαυρὸ τοῦ Ἀτρέα, ἀμέσως προβάλλει μέσα του τὸ ρῶτημα : Πότε χτίστηκαν τὰ τεράστια αὐτὰ ἀρχιτεκτονικὰ οἰκοδομήματα : Μὲ ποιά μηχανικὰ μέσα κατωρθώθηκε νὰ μεταφερθεῖ τόσον ὀλὺκὸ καὶ νὰ κατασκευασθοῦν τόσα κτίρια ; Ποιόν, τέλος, πολιτισμὸ ἀντιπροσωπεύουν ; Ἐνὰ ἀπὸ τὰ σκοτεινότερα ἀρχαιολογικὰ προβλήματα τῶν νεώτερων χρόνων εἶναι καὶ τὰ προῖστορικὰ αὐτὰ μνημεῖα τῆς πατρίδος μας. Οἱ ἀνασκαφές τοῦ Σλίμαν στὴν Τροία, στίς Μυκῆνες καὶ στὸν Ὀρχομενὸ, ἐκεῖνες τοῦ Ἑδανς στὴν Κρήτη καὶ τῶν ἄλλων σχολῶν στὴ Θήρα, στὴ Μήλο καὶ στᾶλλα νησιά, ἔφεραν σὲ φῶς ἔργα ποὺ προκάλεσαν τὸν θαυμασμὸ τοῦ κόσμου, μὰ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἱστορικὴ τους προέλευση. Στίς Μυκῆνες ἰδίως βρέθηκαν τόσα στοιχεῖα, ὥστε μὲ κάποια πιθανότητα μποροῦμε νὰ πλησιάσουμε τοὺς χρόνους ἐκεῖνους καὶ δώσουμε λύσεις στὰ προβλήματα τῆς ἐπιστήμης. Μιὰ μεγάλη ἱστορικὴ περίοδος φαίνεται πὼς ἀρχίζει ἀπὸ τίς ἀρχές τῆς δεύτερης π. Χ. χιλιετηρίδας (1900) καὶ τελειώνει στὸ δεύτερο αἰῶνα της (1200) καὶ ποὺ δημιούργησε μιὰ Νέα Ζωὴ στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο ἀπὸ τὴ Συρία καὶ τὴν Αἴγυπτο μέχρι τὴν Κρήτη, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τίς ἀκτὲς τῆς Ἑλλάδας. Πὼς γεννήθηκε αὐτὴ ἡ νέα ζωὴ εἶναι ζήτημα. Ἄλλοι παραδέχονται πὼς ἡ πηγὴ της εἶναι ἡ Φοινίκη κι' ἡ Αἴγυπτος κι' ἀκόμη μακρύτερα : ἡ Ἐρυθρὰ Θάλασσα κι' ἄλλοι πὼς εἶναι γέννημα καθαρῶς νησιωτικὸ, αἰγαιοπελαγίτικο, κι' ἰδίως τῆς Κρήτης τῶν χρόνων τοῦ βασιλεῖ Ἀλκίονος. Ἄλλοι πάλι θεωροῦν τὰ παρὰ τῆς Θράκης σὰν τὴν ἀρχικὴ της προέλευση.

Τὸ γεγονός εἶναι πὼς κατὰ τὴν περίοδο, ποὺ προαναφέραμε χτίστηκαν τὰ ἔργα ποὺ βλέπουμε στίς Μυκῆνες, στὴν Τίρυνθα, στὴν Κρήτη καὶ στὸν Ὀρχομενὸ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς στὸ μυχὸ τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου ἔγιναν οἱ πρῶτες ἐπαφές ἀνάμεσα δυὸ κόσμων καὶ πὼς ἐκεῖ ἔδωσαν ἓνα ἀδελφικὸ φίλημα ἡ Ἀνατολὴ μὲ τὴ Δύση. Εἶναι σχετικῶς μικρὸς ὁ χώρος τῆς πεδιάδας, ποὺ φθάνει ἀπὸ τὴν Τίρυνθα μέχρι τὸ Ἄργος κι' ἐκεῖθε μέχρι τῆς Μυκῆνες. Κι' ὅμως μέσα στὸ στενὸ αὐτὸ τρίγωνο, διαδραματίσθηκαν γεγονότα, ποὺ σημείωσαν τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναπτύξεως ἐνὸς μεγάλου πολιτισμοῦ κι' ἔδωσαν ἀφορμὴ νὰ γραφθοῦν μερικὰ ἐξάισια ἔργα, ποὺ λάμπουν σὰν ἀτίμητα πετράδια μέσα στὴν παγκόσμια φιλολογία. Ἐδῶ κατέπλευσαν πρὶν ἀπὸ τέσσαρες χιλιάδες χρόνια οἱ πρῶτοι Φοῖνικες ναυτικοὶ ἢ καλλίτερα πειρατὲς κι' ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ τὰ ξαφνιασμένα μάτια τῶν γηγενῶν εἶδαν τὰ θαυμαστά προϊόντα τῆς Ἀνατολῆς, ποὺ κόμισαν τὰ καρὰδια τῶν ἐμπόρων. Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρίαν τοῦ Ἡρόδοτου στὰ ριζοδοῦνια τοῦ Ἀργους οἱ Φοῖνικες ἄπλωσαν τὰ μαγικὰ τεχνουργήματα τῆς Ἀνατολῆς, ὀλοπόρφυρους χιτῶνες, πολυτελεῖς πέδιλα κι' ἄλλα κοσμήματα κι' ἐκεῖ

έκαναν τήν πρώτη τους έκθεση, όπου άπ' όλη τήν Πελοπόννησο μαζεύτηκαν οί ντόπιοι για να θαυμάσουν κι' αγοράσουν τά κομψοτεχνήματα τής Τύρου, τής Σιδώνας, τής Κύπρου, τής Κρήτης και τής Αιγύπτου. Τοúτο συνέβαινε κάθε φθινόπωρο και κρατούσεν επί έξη ή έπτά μέρες. Οί συχνές αυτές έμπορικές επικοινωνίες δημιούργησαν με τó χρόνο ένα θαυμάσιο κύκλο παραδόσεων και θρύλων που κάτω τους βρίσκεται πολλή ιστορική αλήθεια : Δείχνει πώς οί πρώτες επιμιξίες ανάμεσα τής Ελλάδας και τής Ανατολής έγιναν εκεί στο βαλτονέρι τής Τίρυνθας και στον κάμπο του Άργους.

Έδω πλάστηκαν οί μύθοι του Ίνάχου, του πρώτου βασιλέα τής χώρας κι' ιδρυτή του Άργους, που μετέφερε άπό τή Λιθύη και δίδαξε στους κατοίκους τή σπορά του σιταριού. Τήν κόρη του, τήν Ίώ, έρωτεύεται ο Δίας, μά ή Ήρα τήν έκδικιέται και τή μεταμορφώνει σε βόδι, βάζοντας τó γιό του Ίνάχου τόν Πανόπτη Άργο να τή φυλάει. Άλλ' ο Έρμής σταλμένος άπό τόν Δία λυτρώνει τήν Ίώ, που περιφέρεται δαιμονισμένη παντού στήν Άσία, στήν Αίγυπτο και στήν Εύρώπη, σύμβολο τής άκαταμάχητης ανησυχίας και προάγγελο του ρωμαντισμού τών νεώτερων χρόνων. Μονάχα ή πλαστική φαντασία τών Έλλήνων μέσα σ' αυτό τó θεϊκό τόπιο μπορούσε να δημιουργήσει ένα τόσο ζωντανό κι' ύψηλό τύπο τής ανθρώπινης αγωνίας και δυστυχίας για τόν έρωτα τόν κατατρεγμένο. Κι' όμως ή Ίώ ξαναγυρίζει στήν Ελλάδα σαν αιγυπτιακή θεότητα μαζί με τόν Αιγύπτιο Δαναό, που συσταίνει τήν πρώτη διαδοχική βασιλεία του τότε ελληνικού λαού. Έδω κατέφυγεν άλλος Αιγύπτιος ο Βήλος, εύρετής τής ναυτιλίας, καθώς κι' ο Παλαμήδης, που χτισε τó βράχο του Ναυπλίου και που δίδαξε τά πρώτα γράμματα, τά σταθμά και τά μέτρα στους γηγενείς. Επίσης ο Άγώνωρ, Αιγύπτιος κι' αυτός, έδω έζησε κι' έμαθε στους κατοίκους τήν ιπποτροφία. Άλλά τó σπουδαιότερο ρόλο στήν ιστορία τής Αργολίδας έπαιξαν οί άπόγονοι του Δαναού : ο Προΐτος ιδρυτής του Τίρυνθος, όπου γεννήθηκε άργότερα κι' ο Ήρακλής (;) και κυρίως ο Περσεύς, άλλη ήλιακή θεότητα, ο ιδρυτής τών Μυκηνών. Όλοι αυτοί οί μύθοι σκεπάζουν μεγάλη ιστορική πραγματικότητα : Πώς τά παράλια αυτά υπήρξαν τó κέντρο τών πρώτων άποικισμών κι' επιδράσεων τών Ασιανών, τών Αιγυπτίων και τών Φοινίκων πάνω στα χώματα τής πατρίδας μας. Συνεπώς σ' αυτούς όφείλεται κι' ο πολιτισμός : τó χτίσιμο τόσων πόλεων, τόσων άπόρθητων κάστρων, τόσων παλατιών και τó σπουδαιότερο ή συγκέντρωση μέσα σ' αυτά ένός άμύθητου άσιατικού και αιγυπτιακού πλούτου, που μάς ξαφνίζει μέχρι σήμερα. Όλόκληρος αυτός ο πλούτος είχε έρθει άπ' έξω και τολμούμε να ποϋμε πώς τά πελώρια αυτά κάστρα καθώς κι' οί τάφοι υπήρξαν τά μεγάλα θησαυροφυλάκια τών «*παρεισακτών*» αυτών κυρίων τής χώρας, που κυριάρχησαν στήν τότε Ελλάδα άπό τά 1900 μέχρι τά 1400 ή 1300 π. Χ. και διωχέτευσαν σ' αυτήν τó πνεύμα τής συστηματικής γεωργίας, τής ναυτιλίας, τής κτηνοτρο-

φίας, τῆς τειχοδομικῆς, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἡμερώσεως. Σήμερα δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία διὰ τὰ τείχη τῆς Τίρυνθος, τοῦ Ἀργους καὶ τῶν Μυκηνῶν, καθὼς κι' οἱ περίφημοι θολωτοὶ τάφοι εἶναι ἔργα Λυδῶν τεχνιτῶν. Τὴν περίοδο αὐτὴ τῆς ἀκμῆς τὴν ὠνόμασαν τῶν Περσιδῶν ποὺ ἄρχισε μὲ τὸν Αἰγύπτιο Δαναό.

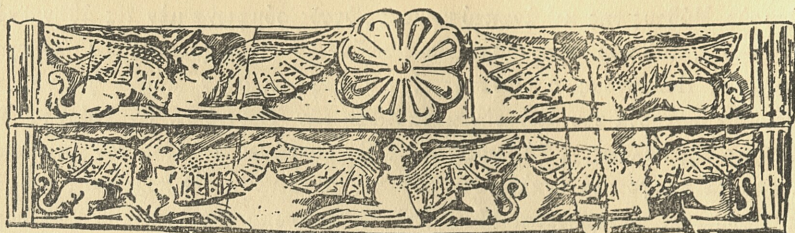
Τὴ δυναστεία αὐτὴ ἀνέτρεψαν ἢ καλλίτερα συνέχισαν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Πέλοπα, ἄλλης ἀσιατικῆς προσωπικότητος, ποὺ κατώρθωσε τελειωτικὰ νὰ κυριαρχήσει καὶ δεσπόσει σ' ὁλόκληρην τὴν Πελοπόννησο. Ὁ Πέλοπας ὑπῆρξε κι' αὐτὸς ξένος, «παρείσακτος» ὅπως κι' οἱ προηγούμενοι. Καταγόταν ἀπὸ τὴ Λυδία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κι' ἀπὸ τὸ βασιλικὸ γένος τοῦ Ταντάλου. Φοβερὰ ἐγκλήματα συνοδεύουν τὴν πρώτη νιότη του στὴν πατρίδα. Ὁ πατέρας του τὸν τεμάχισε κι' ὕστερα τὸν παράθεσε γεῦμα στοὺς θεοὺς. Μὰ ὁ Δίας, ποὺ μαθαίνει τὸ πρᾶγμα προστάζει τὸν Ἑρμῇ νὰ συναρμόσει τὰ κομμάτια καὶ τὸν ξαναφέρει στὴ ζωὴ. Ὁ Πέλοπας φεύγει ἀπὸ τὴ Λυδία, ἀφοῦ πῆρε μαζί του πολλοὺς τολμηροὺς στρατιῶτες, ἄπειρα πλοῦτη κι' ἄλλα τεχνικὰ ὅπλα. Ἔτσι ἀρχίζει τὴ ζωὴ του τὴ γιομάτη περιπέτειες, κατακτήσεις κι' ἐγκλήματα. Ἐρχεται στὴ Πελοπόννησο, ὅπου εἶτε μὲ δόλο κερδίζει τὴν κόρη τοῦ βασιλεῖς Οἰνόμαου, καθὼς καὶ τὸ βασίλειο τοῦ πατέρα της, εἶτε μὲ τὰ χρήματα καὶ τὰ μέσα ποῦφερε μαζί του. Τὸ γεγονὸς εἶναι πῶς ὁ Πέλοπας προσοικειώθηκε τὰ γεωργικὰ στοιχεῖα τῆς χώρας ποὺ τὸν ἀναγόρευαν βασιλεῖα τους. Ὁ Θουκυδίδης, ἀπορρίπτοντας ὅλους τοὺς μύθους θεωρεῖ τὸ πλοῦτο τοῦ Πέλοπα, σὰν τὸ κύριο μέσο τῆς κυριαρχίας του. Ἄν καὶ ξένος, ἂν καὶ παρείσακτος *«ἐπηλύτης»*, ὅπως λέει, ὅμως κατώρθωσε τελευταῖα νὰ δυναστεύσει στὴν Πελοπόννησο *«πλήθει χρημάτων, ἃ ἤλθεν ἐκ τῆς Ἀσίας ἔχων ἐς ἀνθρώπους ἀπόρους»* (B, 59). Κι' ὁ ἱστορικὸς Κούρτιος κι' ὁ Dörpfeld παραδέχονται πῶς «ὁ οἶκος τῶν Πελοπιδῶν βασιζόταν στὸν πλοῦτο». Τοὺς θησαυροὺς τοῦ Πακτωλοῦ καὶ τοῦ Τμώλου φέρνοντας ὁ Πέλοπας στὴν Πελοπόννησο κατώρθωσε νὰ προσεταιρισθεῖ, καθὼς εἴπαμε, τοὺς ἰθαγενεῖς γεωργοὺς κι' ὕστερα νὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία, ὡς πρῶτος Ἀχαιὸς ἢ Ἑλληνας βασιλεῖς τῆς χώρας. Ἡ ἀρχὴ του αὐξάνει μὲ τὸ χρόνο: ὁ γιὸς του ὁ Ἀτρέας γίνεται βασιλεῖς καὶ τῆς Ἀργολίδας καὶ δεσπόζει πρῶτα στὴ Μιδέα κι' ὕστερα στὶς Μυκῆνες. Οἱ γιοὶ τοῦ Ἀτρέα Ἀγαμέμνωνας καὶ Μενέλαος συμπληρώνουν τὴν κυριαρχία τους σ' ὁλόκληρην τὴν Πελοπόννησο καὶ σὲ πολλὰ γύρω νησιά. Οἱ τελευταῖοι ἔδωσαν τὴν ὀριστικὴ μορφή τῆς βασιλείας στὴν Ἑλλάδα, ποὺ δὲν ἦταν ποτὲ ἀπόλυτη, μὰ συγκερασμένη μὲ συμβούλιο ἀπὸ γέροντες κι' ἄλλους πολῖτες τοῦ τόπου. Συγχρόνως ἔγιναν πασίγνωστοι στὴν ἱστορία μὲ τὴν ἐκστρατεία τους στὴν Τροία. Ὁ μεγαλύτερος ἴσως ποιητὴς τοῦ κόσμου, ὁ Ὅμηρος, τραγούδησε τὴ δύναμι, τὴ δόξα καὶ τὸν πλοῦτο τους. Δυστυχῶς τὴ δυναστεία τῶν Πελοπιδῶν καὶ τὸ μεγάλο πολιτισμὸς τῆς κατέστρεψε

ή πρώτη θωρική θύελλα στην Πελοπόννησο, που λέγεται πώς έγινε στα χρόνια του γιού του Όρεστη Τισαμενού τά 1104. Τότε συλήθηκαν και κατακάηκαν τα παλάτια των Άτρειδών κι' έσβυσε σχεδόν από την ιστορία τόν πολυτάραχο, φιλόνικο κι' έγκληματικό γένος του Ταντάλου.

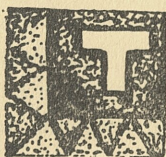
Άλλά τὰ ιστορικά αὐτὰ δεδομένα δὲν παραδέχονται οἱ θρύλοι κι' οἱ παραδόσεις τῆς Μυθολογίας, πού ἀποδίδουν τὴν καταστροφὴ τοῦ γένους τῶν Άτρειδῶν σ' ἠθικοὺς καὶ κληρονομικοὺς λόγους. Ἐνας ἀπὸ τοὺς κεφαλαιώδεις νόμους τοῦ φονικοῦ δικαίου τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξε κι' ὁ νόμος τοῦ Ραδαμάνθυος : Τὸ αἷμα ζητάει αἷμα γιὰ νὰ ἡσυχάσει. Ὅταν κάποιος σκοτωθεῖ ἢ οἰκογένεια ὀφείλει νὰ τὸν ἐκδικήσῃ κι' ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ χύσῃ κι' αὐτὴ αἷμα : «ΑΝΤΙ ΦΟΝΙΑΣ ΠΛΗΓΗΣ, ΦΟΝΙΑΝ ΠΛΗΓΗΝ ΤΙΝΕΤΩ· ΔΡΑΣΑΝΤΙ ΠΑΘΕΙΝ». Ἡ πολιτεία δὲν ἔπεργε μέρος στὴν πάλη, οὔτε οἱ παλαιοὶ βασιλεῖς τῶν πόλεων ἐπενέβαιναν γιὰ νὰ πάψῃ ἡ ἀλληλοσφαγὴ. Ὁ νόμος ἦταν ἀμείλικτος. Τὸ νόμο τοῦτο σέβεται κι' ὁ παλαιὸς Μῦθος τῶν Άτρειδῶν, πού ζητάει νὰ ζηγήσῃ τὴν ἀπαίσια ἀλληλοσφαγὴ τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας σὰν ἀποτέλεσμα ἄλλων ἐγκλημάτων, πού προηγῆθηκαν. Ἔτσι τὸ ἐγκλημα, πού βαραίνει τὸ γενάρχη Τάνταλο συνεχίζεται στοὺς κληρονόμους του καὶ κορυφώνεται στὰ παιδιὰ τοῦ γιού τοῦ Ἀτρέα κι' ἰδίως στὸν Ἀγαμέμνονα, στὴ γυναῖκα του Κλυταιμῆστρα καὶ στὸν Όρεστη. Εἰδικώτερα ὁ Μῦθος τῶν Άτρειδῶν περικλείει τὰ ἐξῆς φρικτῶδη ἐγκλήματα, πού διαδέχονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο κι' ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ : Ὁ Πέλοπας μὲ δόλο προκαλεῖ τὸ θάνατο τοῦ Οἰνόμαου καὶ παντρεύεται τὴν κόρη του Ἴπποδάμεια. Ρίχνει στὴ θάλασσα τὸ Μυρτίλο, πού τὸν βοήθησε γιὰ νὰ νικήσῃ. Ὁ Ἑρμῆς ὀργίζεται καὶ καταριέται τὸ γένος τοῦ Πέλοπα κι' ἔτσι ἀρχίζει ἡ δεύτερη σειρὰ τῶν φόνων : Ἡ Ἴπποδάμεια γεννᾷ πολλὰ παιδιὰ στὸν Πέλοπα, καθὼς καὶ τὸν Ἀτρέα καὶ τὸ Θυέστη. Ἀπὸ κάποια νύφη, ὁ Πέλοπας ἀποκτᾷ τὸν ὠραιότατο Χρῦσιππο, στὸν ὁποῖον ξεσπάει τὸ πεπρωμένο τῆς ἐκδικήσεως. Ὁ Χρῦσιππος φονεύεται ἀπὸ τὸν Ἀτρέα καὶ τὸ Θυέστη, πού τὸν ζήλευαν. Ὅταν ὁ Ἀτρέας γίνεται βασιλεὺς τῶν Μυκηνῶν, ὁ Θυέστης τὸν μισεῖ θανάσιμα καὶ παραδοκεῖ τὴ στιγμὴ νὰ τοῦ πάρῃ τὸ θρόνο. Συνωμοτεῖ μὲ τὴ γυναῖκα του τὴν Ἀερόπη, πού διαφθείρει. Ἀλλ' ὁ Ἀτρέας ἐκδικιέται : Ρίχνει τὴν Ἀερόπη στὴ θάλασσα ἀπὸ τὸν ψηλὸ βράχο τοῦ Παλαμηδίου καὶ καταδιώκει τὸ Θυέστη, πού σώζεται φεύγοντας. Ὅταν ὁ Θυέστης γυρίζει πίσω, ζητῶντας συγγνώμη, ὁ Ἀτρέας σκοτώνει τὰ παιδιὰ του, τὸν Τάνταλο καὶ τὸν Πλησθένη καὶ τὰ παραθέτει ὡς γεῦμα στὸν πατέρα τους. Τὴν τελευταία στιγμὴ ὁ Ἀτρέας φανερώνει τὸ φρικτὸ ἐγκλημα. Ὁ Θυέστης καταριέται τὴ γενεὰ τοῦ Πέλοπα καὶ προκαλεῖ τίς Ἐρινύες νὰ πάρουν πίσω τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν του. Ἡ ἐκδίκηση γίνεται στὸ πρόσωπο τοῦ Ἀγαμέμνονα, πού θυσιάζει τὴν Ἴριγένεια καὶ πού φονεύεται ἀπὸ τὴ γυναῖκα του Κλυταιμῆστρα.

Τῇ Κλυταιμῆστρα σκοτώνει ὁ Ὀρέστης. Ἔτσι δλόκληρος ἡ γενεὰ τοῦ Πέ-
λοπα εἶνε βουτηγμένη στὸ αἷμα. Ἡ ἐκδίκηση διαδέχεται τὴν ἐκδίκηση, ὡς
ποὺ τέλος τὸ γένος ἐξαφανίζεται. Ἀρχισε μὲ φόνο καὶ τέλειωσε μὲ φόνο.
Ὁ φοβερὸς νόμος τοῦ Ραδαμάνθυος ἀκολουθεῖ δλόκληρη τὴν οἰκογένεια ἀπὸ
τὸ γενάρχη μέχρι τὸν δισέγγονο.

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΩΝ ΑΤΡΕΙΔΩΝ

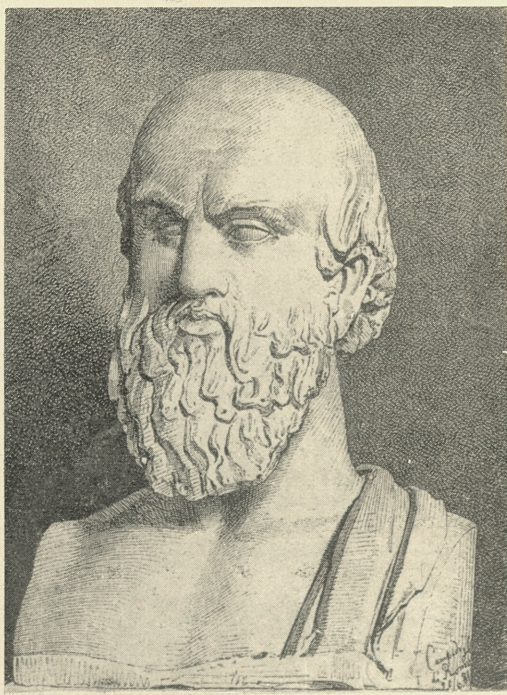

α σπέρματα τοῦ Μύθου τῶν Ἀτρειδῶν βρίσκονται στήν Ἰλιάδα καί στήν Ὀδύσσεια, καθὼς καί στὰ μεταγενέστερα ἔπη. Ὁ Ἡσίοδος ἐπίσης μιλάει γιά τὰ ἐγκλήματα τῶν Ἀτρειδῶν. Ὑστερα ἐκμεταλλεύθηκε τὸ Μῦθο ὁ μελικὸς ποιητὴς Στησίχορος καὶ τελευταῖος ὁ λυρικός Πίνδαρος ποὺ τὸν ἀνέλυσε κι' ἠθικοποίησε στὴν ἐνδέκατη Πυθιονικὴ Ὠδή. Ἀλλὰ τὸ τιτανικὸ πνεῦμα τοῦ Αἰσχύλου ἦταν πεπρωμένο νὰ δώσει στὸ Μῦθο τὴν ὀριστικὴ μορφή, μὲ τὴν ὁποία τὸν γνώρισε ὁ νεώτερος κόσμος, στὴν ἀθάνατη τριτολογία, ποὺ σύνθεσε στὴν ὀριμώτερη ἡλικία του, στὴν ΟΡΕΣΤΕΙΑ. Κατὰ βάθος ὁ Αἰσχύλος δὲν πίστευε στὸ Μῦθο, ὅπως τὸν παρέδωσαν οἱ θρύλοι κι' οἱ παραδόσεις. Γιὰ τοῦτο ἐννοεῖ νὰ τὸν ἐκμεταλλευθεῖ ὅπως ἐκεῖνος νομίζει καλλίτερα : Ἀεύτερα ἀπὸ τίς προλήψεις καὶ δίνοντας σ' αὐτὸν τὴν σημασία ἐκείνη ποὺ ταίριαζε μὲ τὴν ἡρωϊκὴ κι' ἠθικὴ φύση του. Ὅπως ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα τῶν Ἑλλήνων, ἔτσι κι' ἡ Ὀρέστεια ἀποβλέπει σὲ τρία κύρια σημεῖα : 1) Νὰ κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ θεατῆ καὶ τὸν μυήσει στὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. 2) Νὰ συνδυάσει τὸ παρὸν μ' ὀρισμένους πολιτικοὺς σκοποὺς καὶ 3) νὰ παρουσιάσει μπροστὰ στὰ μάτια τῶν ἀκροατῶν τὴν ἱστορία τοῦ ἐξευγενισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ὕστερα ἀπὸ τὴν κάθοδο τῶν δωρικῶν φύλων. Καὶ γιὰ τὰ δυὸ πρῶτα σημεῖα δὲν θὰ μιλήσω παρὰ μὲ λίγα λόγια. Στὴν Ὀρέστεια ὁ Αἰσχύλος μᾶς δίνει ὅλη τὴν ἀγριότητα καὶ τὴν φρίκη τῆς ζωῆς ποὺ βασίζεται στὸ σκληρὸ νόμο τῆς βίας καὶ τῆς ἐκδικήσεως, ἰδίως στὸν Ἀγαμέμνονα. Εἶναι τὸ δράμα τοῦ φόνου μὲ τὰ στυγνὰ του ἀποτελέσματα καὶ τὴ δυστυχία ποὺ σκορπίζει στὸν κόσμο. Κατὰ βάθος εἶνε μιὰ ἀμείλικτη καταδίκη μονάρχῃ δεσποτικοῦ, ὅπως εἶπε ὁ Murray. Οἱ πολιτικοὶ του σκοποὶ διαγράφονται καθαρότερα : Ἡ Ἀθήνα τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφονταν ἡ Ὀρέστεια προσπαθοῦσε νὰ παρασύρει στὴν συμμαχία τῆς τὸ Ἄργος καὶ τὸ κατάρθωσε τὰ 458. Ὁ Αἰσχύλος παγγυρίζει τὸ γεγονὸς αὐτό, πέρνοντας ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Ἀργολίδας τοὺς

παλαιούς Μύθους της κι' αναπτύσσοντας αυτούς σύμφωνα μὲν τὶς ἀθηναϊκὲς παραδόσεις, ποὺ κυκλοφοροῦσαν ὅπως σώζονταν στοὺς χρόνους τοῦ. Ὁ προτελευταῖος Πελοπίδας, ὁ Ὁρέστης εἶχε καταφύγει στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ζητήσει τὴν σωτηρία του ἀπὸ τὴν καταδίωξη τῶν Ἑριννύων. Τὸ ἀνώτερο δικαστήριον τῆς πόλεως, ὁ Ἄρειος Πάγος τὸν ἀθώνει κι' ἔτσι τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὰ προγονικὰ ἐγκλήματα ποὺ τὸν βαρύνουν. Ὁ πολιτικὸς σκοπὸς τῆς Ὁρέστειας φανερώνεται πίσω ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος. Ἡ συμμαχία μὲ τὴν Ἀθήνα θὰ σώσει τὸ Ἄργος ἀπὸ τὴ βία, τὴν βουλιμία καὶ τὴν ἀρπακτικότητα τῆς Σπάρτης.

Κι' ἐρχόμαστε τώρα στὴν ἀνάπτυξη τοῦ τρίτου σημείου, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ τίθεται στὴ φιλολογία τοῦ δράματος: Πῶς ἡ Ὁρέστεια περικλείνει κι' ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἐξευγενίσεως καὶ τῆς ἀνυψώσεως τῶν Ἑλλήνων κι' ἰδίως τῶν Ἰωνικῶν φύλων, ὕστερα ἀπὸ τὴν καθόδο τῶν Δωριέων, ποὺ παρέμειναν κάπως στάσιμοι, ἀφ' ὅτου κατέλαβαν τὴν Πελοπόννησο καὶ μερικὲς ἄλλες χῶρες. Στὸν «Ἀγαμέμνονα» ὁ Αἰσχύλος μᾶς παρουσιάζει τὴν εἰκόνα τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδας μ' ὅλα τὰ πάθη καὶ τὰ μίση, μ' ὅλη τὴ βία καὶ τὴ σκληρὴ ἀπανθρωπία, ποὺ κυριαρχεῖ στὶς κοινωνικὲς σχέσεις της. Ὁ φοβερὸς νόμος τοῦ αἵματος συνταράζει τὸ τραγικὸ δῶμα τῶν βασιληάδων της. Ὁ Πέλοπας σκότωσε τὸν Οἰνόμαχο καὶ τὸν Μυρτίλο, ὁ γιὸς τοῦ Ἀτρεΐδης τὰ παιδιὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Θυέστη, ὁ Ἀγαμέμνωνας τὴν κόρη του Ἰφιγένεια. Ἡ μοιχεία εἶναι πράξη σχεδὸν θυμική: Ὁ Θυέστης μοιχεύει τὴ νύφη του τὴν Ἀερόπη. Ἡ Κλυταιμῆστρα μοιχεύει τὸν ἄντρα της μὲ τὸν Αἰγισθο. Ὁ Ἀγαμέμνωνας λίγο νοιάζεται γιὰ τὴ γυναῖκα του καὶ βάζει τὴ Χρυσήδα πρὸ πάντων ἀπ' τὴ σύζυγο. Κυριεύεται ἡ Τροία, μὰ πόλι τόσο πολιτισμένη κι' ὅμως ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴ σκληρότητα τῶν νικητῶν. Κι' ὅλα αὐτὰ εἶναι συνυφασμένα μὲ τὴν πρωτόγονη βία, μὲ τὴν ἐκδίκηση, μὲ τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυρότερου, ποὺ θυσιάζει τὰ πάντα στὶς φιλοδοξίες καὶ στοὺς ἐγωϊσμούς του. Ὁ Αἰσχύλος στὴν κρίσιμη αὐτὴ στιγμή, ὅπου τόσα ἐγκλήματα ἔχουν συσσωρευθεῖ στὸ σπίτι τῶν Ἀτρεϊδῶν καὶ συγχρόνως ἀγγέλεται ἡ μεγάλη νίκη τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας, ἀκριβῶς τότε ἀνοίγει τὴ φοβερὴ σκηνὴ τῆς τριλογίας του. Ὁ φόνος, ἡ ἐκδίκηση, τὸ αἷμα κι' ὅλα τὰ πνεύματα τοῦ σκότους ἐλλοχεύουν γιὰ ν' ἀρχίσουν τὸ ἔργο τῆς καταστροφῆς. Ὁλος ὁ πρωτόγονος κόσμος μὲ τὰ πάθη καὶ τὰ μίση του ἐνεδρεύει. Ὁ Ἀγαμέμνωνας ὁ στεφανωμένος πορθητὴς τῆς Τροίας, μὰ βαρυσμένος μὲ τὸ τραγικὸν ἐγκλημα, νά, φθάνει γιομάτος λάφυρα, φέροντας μαζί του, σὰ σημεῖο τῆς νίκης, τὴν εὐγενικιά, τὴν ὥραία καὶ προφητικὴ Κασσάνδρα. Ἐρχεται νὰ ἡσυχάσει πιά. Κι' ὅμως ἡ Κλυταιμῆστρα τὸν σκοτώνει μέσα στὸ λουτρό, συνεχίζοντας ἔτσι τὸ νόμο τοῦ αἵματος, αὐτὴ ἡ ἴδια θύμα τοῦ φονικοῦ πεπρωμένου τῶν Ἀτρεϊδῶν.

Ἡ ἀνταπόδοση ἔρχεται φοβερή, ὕστερα ἀπὸ ἑπτὰ χρόνια. Ὁ Ὁρέστης

Ο ΑΙΣΧΥΛΟΣ

Αίσχylum Εὐφορίωνος Ἀθηναῖον τότε κεῖθει
μνήμα καταφθίμενον, πυροφόροιο Γέλας
ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον Μαραθῶνιον ἄλσος ἂν εἴποι
καὶ βαθυχαιτήεις Μῆδος ἐπιστάμενος

(Ἀθήναιος, XIV, 627c)

ἀνδρωμένος πιά φθάνει στίς Μυκῆνες γιά νά ἐκδικηθεῖ τὸν ἀδικοσκοτωμένο, γιά νά πάρει πίσω τὸ αἷμα τοῦ πατέρα του, ποὺ φωνάζει καὶ δὲν τὸν ἀφήνει νά ζήσει πουθενὰ ἡσυχος. Εἶναι προσταγὴ τοῦ Ἀπόλλωνα, τῆς κατ' ἐξοχὴν **δωρικής** θεότητος νά γίνει μητροκτόνος. Ὁ Ὀρέστης διστάζει· ἔχει τύψεις, ἀλλ' ἡ φωνὴ τοῦ δωρικοῦ θεοῦ βοᾷ πίσω του. Τὸ ἐγκλημα τῆς Κλυταιμῆστρας πρέπει νά τιμωρηθεῖ ἀπ' αὐτὸ τὸ χέρι τοῦ γιου τῆς. Τὸ πεπρωμένο τῆς οἰκογένειας, ἡ ἀλληλοφονία ὀφείλει νά συνεχισθεῖ στὸ πρόσωπο τοῦ Ὀρέστη. Γνωρίζει ὁ τελευταῖος πὼς εἶναι κι' αὐτὸς θύμα. Μὰ ὁ θεὸς τοῦ κρατάει τὸ χέρι, καθὼς καὶ τὴ Μοῖρα του. Ἔτσι ὁ Ὀρέστης, ἀπὸ τὴν μακροχρόνια προσήλωση στὴν ἐκδίκηση καὶ συγχρόνως συνεπαρμένος ἀπὸ τὴν προσταγὴ τοῦ Ἀπόλλωνα ἐνεργεῖ σχεδὸν ἀσυνείδητα καὶ βίαια σὰν ὄργανο μιᾶς ἀνώτερης δυνάμεως, Δὲν εἶναι ὁ ψύχραιμος ἄντρας ποὺ ζητάει ἐκδίκηση. Οἱ παλαιὲς προλήψεις, οἱ χρησμοί, αὐτὸ τὸ πεπρωμένο τὸν ὠθοῦν νά πράξει κάτι, ποὺ κατὰ βάθος ἀπεχθάνεται. Κι' ὅμως ῥίχνεται μὲ πάθος στὴν ἐκδίκηση, σὰν ἓνας μανιακός, κινημένος ἀπὸ τὸν ἄχνὸ καὶ τὴ μυρουδιά τοῦ αἵματος. Ἡ ἐγκληματικὴ κληρονομικότητα βράζει στίς φλέβες του καὶ τὸν παρασύρει. Ὁ παλαιὸς κόσμος ζεῖ μέσα στὴν ψυχὴ του, σὰν ἐπιβίωση. Ὁ νέος ἄνθρωπος παλεύει, μὰ τελειωτικὰ παραδίδεται στὴν οἰκογενειακὴ μοῖρα του. Ἡ βία, ἡ σκληρότητα, κι' ἡ ὀμότητα κυριαρχοῦν στὸ τέλος, ἀλλ' ὅχι ὅπως, στὴν Κλυταιμῆστρα ποὺ χωρὶς καμμιὰ τύψη ῥίχτηκε στὸν ἄντρα τῆς ἀλύγιστη κι' ἄτεγκτη, σὰν ἀνεμοσίφουνας θεληματικότητας κι' ἀπανθρωπίας. Στὸν Ὀρέστη ὁ φόνος πέραςσε μέσα ἀπὸ τὰ κριτήρια τῆς συνειδήσεως. Κι' ὅταν ἀκόμη σφάζει τὴ μάγνα του καὶ τότε διστάζει. Συνεπῶς ὁ φόνος φαίνεται σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς θεϊκῆς προσταγῆς, κληρονομικῆς ἐγκληματικότητας καὶ προσωπικῶν ἀμφιταλλαντεύσεων. Ὅπωςδὴποτε τὸ αἷμα πήρε πίσω τὸ αἷμα. Ὁ σκληρὸς τόμος τοῦ Ραδαμάνθυος εἶχε πραγματοποιηθεῖ. Ἀλλὰ ποῖος θὰ τὸν συνεχίσει; Ἡ Κλυταιμῆστρα δὲν ἔχει συγγενεῖς γιά νά τὴν ἐκδικήσουν. Τότε οἱ Ἑριννύες τὰ σκοτεινὰ πνεύματα τοῦ παλαιοῦ κόσμου, τοῦ μίσους καὶ τοῦ πάθους, διώκτισσες τῶν μητροκτόνων, πέρνουν ἀπάνω τους τὸ ἔργο τῆς ἐκδίκησεως. Κυνηγοῦν τὸν Ὀρέστη παντοῦ καὶ τὸν φέρνουν στὴν παραφροσύνῃ.

Αὐτὸ εἶναι τὸ περιεχόμενο τοῦ **«πολυπλοκώτερου»** ψυχολογικῶς δράματος τῆς ἀρχαιότητος, τῶν **«Χοηφόρων»** ποὺ ἀποτελεῖ τὸ δεῦτερο μέρος τῆς Ὀρέστειας. Μέχρις ἐδῶ ὁ Αἰσχύλος ἀκολουθεῖ τὸ Μῦθο, ὅπως μᾶς τὸν ἔδωσαν οἱ προηγούμενοι. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς δὲν σταματᾷ στὸ σημεῖον τοῦτο. Στὸν **«Ἀγαμέμνονα»** καθὼς καὶ στίς **«Χοηφόρες»** μᾶς παρουσίασε τὸν κόσμον τῆς βίας, τῆς αὐτοδικίας, τοῦ αἵματος, τῆς σκληρότητας, τῆς μοιχείας, αὐτῆς τῆς μητροκτονίας. Μέσα σὲ τρομερὲς εἰκόνες μᾶς ζωγράφισε τὸν παλαιὸν κόσμον τῶν Ἑλλήνων, τὸ γιομάτο πάθη καὶ μίση, τὸν πρωτόγονο βίον ποὺ βάσῃ του εἶχε τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυρότερου, τὸ νόμον

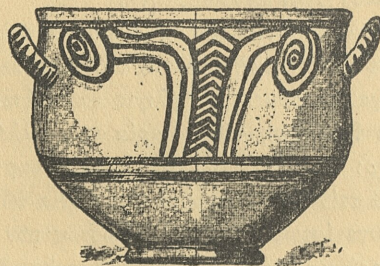
τοῦ αἵματος καὶ τὴν ἐκδίκηση. Ἄλλ' ἡ ζωὴ αὐτὴ τῆς βαρβαρότητας καὶ τῆς αὐθαιρεσίας δὲν μπορεῖ παντοτεινὰ νὰ κυβερνᾷ τις κοινωνίες. Προορισμὸς τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἡ ζοῦγκλα, τὸ ἀλληλοφάγωμα. Ὁ ἄνθρωπος ἀηδιασμένος καὶ βαρυσστιμένος ζητάει τὴν ἀλλαγὴν. Ἐπαναστατεῖ. Παλεύοντας ἐλπίζει σὲνα καινούργιο πῖνακα ἀξιών, ποῦ θὰ περιώριζε τὴν πρωτόγονη σκληρότητα, ποῦ θὰ μετρίαζε τὸ κράτος τῆς βίας καὶ θὰ καθώριζε μιὰ νέα τάξη πραγμάτων μ' ἄλλες ἀρχὲς ἐπιεικέστερες καὶ δικαιοῦτερες. Τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ κρατήσῃ τὴ ζωὴ ποῦ τραβάει πάντοτε μπροστά. Μὲ τις ἰδέες αὐτὲς κυρίαρχες μέσα στὴ σκέψη του, ὁ Αἰσχύλος σύνθεσε τὸ τρίτο μέρος τῆς Ὁρέστειας, τὴς «**Εὐμενίδες**», τὸ τελευταῖο τοῦ ἔργο, ποῦ θεωροῦμε σὰν τὸ πραγματικὸ ἀριστούργημα τῆς τέχνης του, σὰν τὸ συμπέρασμα τῆς μακρᾶς καὶ φωτισμένης του πείρας, σὰν τις στερνὲς ὑποθήκες, ποῦ χάρισε στὴν ἀνθρωπότητα πρὶν κλείσει τὰ μάτια του.

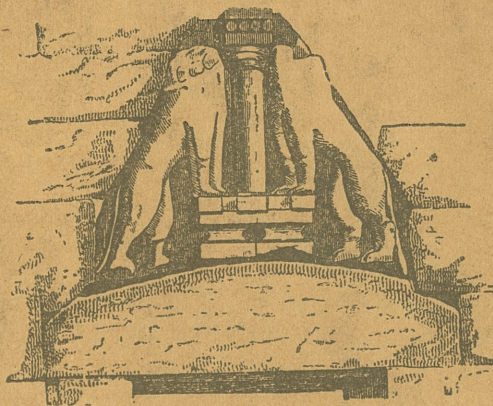
«Οἱ Εὐμενίδες» ἀρχίζουν δραματικώτατα : Ὁ Ὁρέστης καταδιωκόμενος ἀπὸ τὴς Ἐριννύες, σχεδὸν τρελλός, καταφεύγει στοὺς Δελφοὺς γιὰ νὰ ζητήσει τὴ βοήθεια τοῦ θεοῦ, ποῦ τὸν πρόσταξε νὰ σκοτώσῃ. Στὸ μισόφωτο τοῦ Ἄδουτου, ὅπου προφητεύει ἡ Ἰέρεια, μπαίνει ἱκέτης καὶ κάθεται στὸν ὀμφαλὸ γαλήνιος, ἐνῶ γύρω του κοιμοῦνται ναρκωμένες οἱ Ἐριννύες. Ὁ Ἀπόλλωνας κατεβαίνει μυστικὰ καὶ τὸν συμβουλεῖ νὰ πάει στὴν Ἀθήνα, ὅπου θὰ κριθεῖ τελειωτικά. Ὁ δωρικὸς κύκλος τῶν Δελφῶν εἶναι πολὺ αὐστηρὸς καθὼς κι' ἡ Πελοπόννησος, ὅπου κυριαρχοῦν οἱ Σπαρτιάτες γιὰ νὰ φανοῦν ἐνδοτικοί. Ὁ Ὁρέστης σηκώνεται· μὰ μόλις φεύγει τὸ φάντασμα τῆς Κλυταίμης τρας ἀνάερο καὶ φριχτὸ προβάλλει μέσα στ' Ἄδυτο καὶ ξυπνάει τὴς Ἐριννύες πᾶρχίζουν νὰ καταδιώκουν τὸ θῦμα τους. Ἀναμφισβήτητα οἱ πρῶτες σκηνὲς τοῦ δράματος εἶναι ἀπὸ τὴς ὑπεροχώτερες τοῦ παγκόσμιου θεάτρου ἀπὸ ἀποψη τόλμης, συνδυασμῶν καὶ τραγικῆς φρίκης. Στὸ δεύτερο μέρος ἡ σκηνοθεσία ἀλλάζει ἐντελῶς. . . Τὸ ἔργο, συνεχίζεται στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἐπικρατεῖ ἄλλο πνεῦμα, ὅπου ἡ πρόοδος, ὁ πολιτισμὸς κι' ἡ ἡμέρωση ἀνέβασαν τὴν πόλιν σὲνα ὑπέροχο ἐπίπεδο. Τὴν αὐτοδικίαν, τὴ βίαν καὶ τὴ σκληρότητα τῶν δυνατῶν ἔχει ἀντικαταστήσῃ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν ἄλλο κι' ὁ νόμος κυρίαρχος ὅλων. Καὶ τὸ στυγνότερο ἔγκλημα τοῦ φόνου τὸ δικάζουν πολῖτες ἐλεύθεροι κι' αὐτὸ τὸ φοβερὸ δίκαιο τοῦ αἵματος, ποῦ ἐπικρατοῦσε σὸλόκληρη τὴν προϊστορικὴ Ἑλλάδα καὶ κατόπιν, ἔχει ἀντικαταστήσῃ ἓνα πνεῦμα συνδιαλλαγῆς καὶ λογικῆς ἐπιείκειας. Ὁ Ἀπόλλωνας γνωρίζοντας τὴν ὑπέροχην αὐτὴ θέσιν τῆς Ἀθήνας, ἐκεῖ στέλνει τὸν Ὁρέστη γιὰ νὰ δικαστεῖ. Ἐκεῖ μόνο μπορεῖ ν' ἀκουστεῖ κι' ἀθωωθεῖ. Ἡ Ἀθήνα, τὸ σύμβολο τῆς σοφίας, τῆς ἡμερώσεως καὶ τῆς προόδου θὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὸ ἔγκλημα κι' ἔτσι θὰ κλείσῃ τὸ φοβερὸ δράμα τῶν Ἀτρείδων. Τὸ κράτος τῆς πρωτόγονης βίας, τῆς σκληρῆς καὶ βάρβαρης ἀπανθρωπίας, οἱ νόμοι τοῦ αἵματος καὶ τῆς ἐκδικήσεως, ποῦ κυβέρνησαν ἄλλοτε,

δὲν ἔχουν θέση μέσα στὸν ἱερὸ περίβολο τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου βασιλεύει ἡ λευτεριά, ἡ δικαιοσύνη κι' ἡ συγγνώμη. Καὶ πραγματικῶς ὁ Ὅρέστης ἐρ-
χεται στὴν Ἀθήνα καὶ προσπέφτει ἐκέτης τῆς Παλλάδας. Ἡ δίκη ἀρχίζει :
Ἡ μητροκτονία εἶχε γεῖναι μῶρισμένες προϋποθέσεις : Ὑπῆρχε μιὰ θεϊκὴ
προσταγή, ἕνας φόνος ποῦπρεπε νὰ τιμωρηθεῖ, μιὰ ἐγκληματικὴ προδιάθε-
ση καὶ τέλος οἱ τύψεις τοῦ φονηᾶ. Ἡ ἐπιείκεια σὲ τέτοιες περιπτώσεις
ἐπιβάλλεται κι' ὁ Ὅρέστης ἀθώνεται μὲ τὴν ψῆφο τῶν πολιτῶν καὶ τῆς
Ἀθηνᾶς, ὅστερα ἀπὸ μακρὰ διαδικασία. Οἱ Ἑρινύες, τὰ πνεύματα τοῦ
παλαιοῦ κόσμου διαμαρτύρονται, μὰ κατόπιν ὑποχωροῦν. Ὁ ΝΕΟΣ ΚΟ-
ΣΜΟΣ, ποῦ συμβολίζει ἡ Ἀθηνᾶ καὶ μερικῶς ὁ Ἀπόλλωνας καὶ ποῦ βα-
σίζεται στὴν πρόοδο, στὴν ἰσότητά καὶ στὴν ἐπιείκεια, τελειωτικὰ νίκησε.
Σκοπὸς τοῦ βίου εἶνε ἡ εἰρήνη κι' ὄχι ὁ πόλεμος. Ἡ ζωὴ καθενὸς εἶνε σε-
βαστὴ καὶ κανεὶς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὴ διακυβεύει, τὴν ἀφαιρεῖ ἢ τὴν
περιορίζει ἀναίτια. Αὐτὲς εἶνε οἱ τελευταῖες ὑποθήκες τοῦ μεγαλόψυχου καὶ
τρισελεύθερου Αἰσχύλου στὴν ἀνθρωπότητα.

Καὶ τώρα μποροῦμε ν' ἀποβλέψουμε συνολικὰ στὸ Μῦθο τῶν Ἀτρείδων
ὅπως τὸν διαμόρφωσε ἡ τιτανικὴ διάνοια τοῦ Αἰσχύλου : Ὁ ποιητὴς δὲν
ἀναμείσθησε τοὺς προγενέστερους, μὰ θέλησε νὰ πλάσει ἕνα ἔργο δικό του,
ὅπου μᾶς ζωγράφισε ὁλόκληρη τὴν ἱστορία τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς μυκη-
ναῖκους χρόνους μέχρι τίς μέρες του, ὑποδεικνύοντας μαζὶ καὶ τὸ ἰδανικό,
στὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ τείνουμε. Μπροστὰ στὰ μάτια τῶν θεατῶν ξετύλιξε τὸ
μεγάλον θέμα τῆς ἐξευγενίσεως καὶ τῆς ἀνυψώσεως τῶν πατριωτῶν του, τῶν
Ἀθηναίων Ἰώνων, ποῦ καλλιέργησαν κι' ἀνέπτυξαν ἕνα ἀπὸ τοὺς μεγαλύ-
τερους κι' ἐπιδηλητικώτερους πολιτισμοὺς ὅλων τῶν ἐποχῶν. Μ' ἕνα λόγον
μᾶς εἰκόνισε μέσα σὲ φοβεροὺς καὶ τραγικοὺς πίνακες τὰ στάδια ἀπὸ τὰ
ὁποῖα πέρασαν οἱ Ἕλληνες γιὰ νὰ φθάσουν ἀπὸ τὴν ἀγριότητα στὴν κορυφὴ
τῆς ἡμερώσεως τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους. Ὅχι, δὲν εἶναι οὔτε ἡ πρωτό-
γονη βία, οὔτε οἱ σκληροὶ παλαιοὶ νόμοι, οὔτε ὁ δεσποτισμός, οὔτε ἡ ἀναρ-
χία, οὔτε πρὸ πάντων ὁ πόλεμος κι' ἡ αἱματοχυσία ποῦ φέρνουν στὸ καλλί-
τερο, μὰ ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς νόμους, τὸ πνεῦμα τῆς εἰρήνης κι' ἰδίως τὸ
ἰδανικὸ τῆς λευτεριᾶς καὶ τῆς δικαιοσύνης, ποῦ συμβόλιζε ἡ Ἀθήνα τῆς
ἐποχῆς του. Ὁ Αἰσχύλος πίστευε ἀκράδαντα πῶς ἡ Ἀθήνα κι' ὄχι δωρικὴ πόλις
ἔπρεπε νὰ δώσει στὴν Ἑλλάδα τὸν τύπον τοῦ πολιτεύματος, τῆς ἀγωγῆς καὶ
τῆς ἠθικῆς τάξεως. Τὰ δωρικὰ φύλα εἶχαν μείνει στάσιμα, ἀφότου κατέ-
στρεψαν ἕνα μεγάλο πολιτισμὸ τὸ μυκηναϊκὸ κι' ἀποικίστηκαν στὴν Πελο-
πόννησο. Μονάχα οἱ Ἰῶνες, μὲ τὸ ἐφευρετικὸ πνεῦμα τους, τὴν ἀεικίνητη
δραστηριότητα καὶ τὴ συνείδηση τοῦ καλοῦ εἶχαν κατορθώσει νὰ δημιουρ-
γήσουν στὸ πεδίο τῆς ζωῆς καὶ στὸ κύκλον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης
αἰώνια πρότυπα, ἄξια νὰ ἐξημερώσουν καὶ πολιτίσουν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν
ἀνθρωπότητα. Οὐσιαστικῶς ἡ Ὅρέστεια κι' ἰδίως οἱ «Εὐμενίδες» δὲν εἶναι

παρὰ ἓνας ὕμνος πρὸς τὴ θαυμαστὴ πόλι, στὸ «*δαιμόνιον πτολίεθρον*»
τοῦ Πινδάρου—ἓνας ὕμνος πρὸς τὸ φῶς ποὺ σκόρπισε στὴν Ἑλλάδα καὶ
στὸν κόσμον ὁ ἥλιος τῆς ἀθάνατης Ἀθήνας. Μονάχα ἐκεῖ εἶχε συντελε-
σθεῖ τὸ ἀπίστευτο θαῦμα: Οἱ Ἑρινγύες, τὰ σκοτεινὰ πνεύματα τῆς νύχτας,
τοῦ μίσους καὶ τοῦ πάθους νὰ μεταμορφωθοῦν σ' ἀγαθοποιούς θεούς:
σ' *Εὐμενίδες* ! . . .

1 ΕΚΔΟΣΗ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΗΣ ΛΕΞΧΗΣ 1

ΒΙ
ΤΕΛΛΟΓΑ
ΤΕΛ
ΣΥΛΛ